

REVERSYVUMO SĄVOKA IR NEREVERSYVIEJI SANGRĄŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI (*REFLEXIVA TANTUM*)

EMA GENIUŠIENĖ

1. Šiame straipsnyje norima panagrinėti nereversyviuosius sangražinius veiksmažodžius (plg. rusų k. terminą *необратимые рефлексивы*), arba *reflexiva tantum* plačiaja prasme. Kadangi jie pavadinti pagal neigiamą – nereversyvumo – požymį, tai pirma trumpai paaiškinsime, kas yra reversyvieji (plg. *обратимые*) sangražiniai veiksmažodžiai, ir reversyvumo sąvoką apskritai.

2. Reversyvieji sangražiniai veiksmažodžiai. Didžiausia lietuvių kalbos refleksyvų dalis sudaro su pamatiniais veiksmažodžiais tokias reguliarias opozicijas:

- (1) a. *X spardo Y* → b. *X spardosi*;
- (2) a. *X keičia Y* → b. *Y keičiasi*;
- (3) a. *X perka kam/sau Y* → b. *X perkasi (sau) Y*;
- (4) a. *X pavaikščiavo* → b. *X pasivaikščiavo*.

Raide (b) pažymėtų konstrukcijų veiksmažodžiams būdingi šie požymiai: 1) jie turi nesangražinius atitikmenis, iš kurių jie sudaryti pagal darybinį modelį „*V + si* → *V_{si}*“; kitaip tariant, jie yra formos atžvilgiu, arba morfologiškai reversyvūs; 2) jų sintaksinės savybės (valentingumas), kurias eksplikuoja konstrukcijų sudėtis, keičiasi pagal vieną iš keturių standartinių modelių, todėl jie yra sintaksiškai reversyvūs; atitinkamai jie suskirstomi į keturias sintaksines klases: a) subjektiniai refleksyvai (opozicija (1)), kurių subjektas tapatus pamatinio veiksmažodžio subjektui, o objektas eliminuojamas; b) objektiniai refleksyvai (opozicija (2)), kurių subjektas tapatus pamatinio veiksmažodžio objektui, o eliminuojamas pastarojo subjektas; c) dalyviniai tranzityviniai refleksyvai (opozicija (3)), kurių subjektas bei objektas tapatūs pamatinio veiksmažodžio subjektui bei objektui, – čia eliminuojamas naudininko (nekoreferentiško su subjektu) valentingumas; d) refleksyvai (opozicija (4)), kurių valentingumas nepasikeičia, – čia galima kalbėti apie nulinį pasikeitimą kaip loginį pasikeitimų variantą¹; 3) šių refleksyvų leksinis junglumas tapačių sintaksinių pozicijų atžvilgiu su tam tikrų leksinių-semantinių klasių daiktavardžiais yra vienodas su pamatinių veiksma-

¹ Plačiau apie sintaksinę sangražinių veiksmažodžių klasifikaciją bei principus žr. [Генюшене, 1977 a, c. 164–171].

žodžių junglumu; kitaip tariant, jie yra ir leksiškai reversyvūs; 4) šie refleksyvai sudaro keletą standartinių semantinių opozicijų su pamatiniais veiksmažodžiais priklausomai nuo šių veiksmažodžių bei jų aktantų semantikos, ir reikšmės pasikeitimas žymimas sangražos afikso; taigi šie refleksyvai yra semantiškai pamatuoti ir, vadinasi, reikšmės atžvilgiu, arba semantiškai reversyvūs.

Čia išvardysime pagrindines semantines subjektinių ir objektinių sangražinių veiksmažodžių klases, skiriamas pagal jų semantinį santykį su pamatiniais veiksmažodžiais. Tai pravers nereversyviųjų refleksyvų analizei.

Subjektiniai refleksyvai skirstomi į šias pagrindines klases [smulkiau apie jas žr. Генюшене, 1976, c. 219–234]: a) tiesioginės sangražinės reikšmės veiksmažodžiai, pvz.: *priversti ką nors* → *prisiversti* = „priversti save“; b) posesyviniai refleksyvai, pvz.: *užsimerkti* = „užmerkti (savo) akis“; c) absoliutinės reikšmės refleksyvai, pvz.: *spardyti* = „spardyti ką nors, visus“; d) autokauzacinės (savo padėties keitimo) reikšmės refleksyvai, pvz.: *apsiversti* (≈ „apversti save“) = „daranči pastangas, apvirsti“; e) tarpusavio veiksmo refleksyvai, pvz.: *muštis* = „mušti vienas kitą“.

Iš objektinių refleksyvų semantinių klasių šio straipsnio pakaks paminėti tik tai pagrindinę ir didžiausią – dekauzacinių refleksyvų – klasę, pvz.: *keisti* → *keistis*, kur sangražinis veiksmažodis netenka kauzacijos reikšmės ir *keisti* turi reikšmę „daryti, kad Y keistųsi“ [detaliau žr. Geniušienė, 1977 b, p. 63–69].

Pabrėžtina, kad reversyvieji sangražiniai veiksmažodžiai yra ne kas kita kaip dariniai (konkrečiau, vediniai), kurių reikšmės pasikeitimas žymimas sangražos afikso: jie yra formaliai bei semantiškai pamatuoti.

3. Reversyvumo bei nereversyvumo tipai. Taigi aptartųjų sangražinių veiksmažodžių reversyvus santykis su nesangražiniais atitikmenimis nustatomas pagal visas pagrindines charakteristikas, relevantiškas refleksyvų analizei apskritai: formą, sintaksines savybes, leksinį junglumą bei reikšmę. Dabar galima suformuluoti reversyvumo sąlygas, arba reversyvumo tipus – formalųjį (morfologinį), sintaksinį, leksinį bei semantinį²: 1) morfologiniu reversyvumu vadiname atvejus, kai sangražinis veiksmažodis turi nesangražinį atitikmenį; 2) sintaksiniu reversyvumu – kai refleksyvo sintaksinės savybės keičiasi vienu iš minėtų keturių standartinių būdų; 3) leksiniu reversyvumu – kai refleksyvo leksinis junglumas tapačių sintaksinių pozicijų atžvilgiu nesikeičia; 4) semantiniu reversyvumu – kai refleksyvas turi tam tikrą reikšmę ir standartinį semantinį santykį su pamatinio veiksmažodžiu.

Reversyvieji refleksyvai patenkina visas keturias reversyvumo sąlygas. Jeigu pažeidžiama bent viena iš sąlygų, refleksyvas esti nereversyvus.

² Remiamės V. Nedialkovo pasiūlyta išvestinių kauzatyvinių konstrukcijų nereversyvumo tipų klasifikacija [Недялков, 1971, c. 10–15], kuri čia modifikuota, atsižvelgiant į refleksyvų pagrindines charakteristikas.

Mūsų tikslas ir yra panagrinėti refleksyvų nereversyvumo tipus, taip pat semantinio nereversyvumo mechanizmus bei dėsningumus.

Reversyvumo tipų skaičius bei pobūdis sąlygoja ir refleksyvų nereversyvumo tipų skaičių bei pobūdį. Taigi skiriami šie nereversyvumo tipai:

1) morfologinis nerēversyvumas, kai sangražinis veiksmažodis neturi pamatinio žodžio; morfologiškai nereversyvūs yra seniai žinomi *reflexiva tantum*, pgl.: *brautis* (← **brauti*), *teirautis* (← **teirauti*)². Spėjama, kad jų nesangražiniai atitikmenys gali būti išnykę kalboje [Akademinė gramatika, 1971, p. 213].

2) Sintaksinis nereversyvumas, kai (formaliai reversyvaus) refleksyvo sintaksinės savybės pasikeičia nestandartiniu, individualiu būdu. Dažniausiai tai pasireiškia tuo, kad įvyksta pagrindinis standartinis subjektinis arba objektinis valdymo modelio pasikeitimas ir drauge – papildomas individualus valentingumo (būtinojo arba fakultatyvaus) pasikeitimas. Galima paminėti tokius atvejus: a) subjektinis refleksyvas gauna papildomą valentingumą bendračiai, dalyviui arba būdvardžiui, pvz.: *taisyti* (← *taisyti*) sakinyje *Taisosi lyti* (DLKŽ, p. 833), *dėtis* (← *dėti*) sakinyje *Jis dėjosi nieko nežinąs* (DLKŽ, p. 116), *statyti* (← *statyti*) sakinyje *Jis statosi gudrus* (DLKŽ, p. 738); b) objektinis refleksyvas gauna valentingumą šalutiniam sakiniui, pvz.: *duotis* (← *duoti*) (netaisyklgame?) sakinyje *Man duodasi, kad tu tai padarei* (DLKŽ, p. 137); c) subjektinis arba objektinis refleksyvas gauna valentingumą vietos aplinkybei, pgl.: *gautis* (← *gauti ką*) sakinyje *Kur gauniesi?* (DLKŽ, p. 166). Šis nereversyvumo tipas, rodos, nelabai būdingas lietuvių kalbos refleksyvams.

3) Leksinis nereversyvumas, kai (formaliai reversyvaus) sangražinio veiksmažodžio leksinis junglumas skiriasi nuo nesangražinio atitikmens junglumo, turint galvoje tapačias sintaksines pozicijas, pvz., konstrukcija *Keliasi rūkas (migla ir pan.)* neturi atitinkamos pamatinės konstrukcijos **X kelia rūką (miglą)*; pgl. taip pat: *Aplinkybės taip susidėstė, kad pasilikti nebegalėjau* (DLKŽ, p. 753) – **X sudėstė aplinkybes*. [domu, kad leksiškai nereversyvūs refleksyvai dažnai pasižymi platesniu junglumu, negu atitinkami nerefleksyvai. Leksinis nereversyvumas būdingesnis objektiniams, negu subjektiniams refleksyvams, ir visiškai nebūdingas kitoms sintaksinėms klasėms.

Kaip matyti iš pavyzdžių, leksinis (taip pat ir sintaksinis) nereversyvumas visada lydimas semantinio nereversyvumo.

4) Semantinis nereversyvumas, kai (formaliai reversyvaus) refleksyvo reikšmė pasikeičia nestandartiniu, individualiu būdu, ir jis nesudaro su pamatiniu veiksmažodžiu semantinės opozicijos, žymimos sangražos afikso. Pagal santykiavimą su kitais nereversyvumo tipais galima skirti du atvejus: a) semantinį nereversyvumą,

² Kartais (analizuojant kitų kalbų refleksyvus) prie šių *reflexiva tantum* priskiriami ir denominatyviniai *broliuotis* (← *brolis*), *bjaurėtis* (← *bjaurus*) tipo veiksmažodžiai. Tuo tarpu mes iš esmės apribojame šią klasę tais refleksyvais, kurie iš viso neturi pamatinių žodžių.

kuris lydi sintaksinį arba leksinį nereversyvumą ir kurį galima laikyti jų sąlygojamu ir bent iš dalies žymimu, plg.: *kratytis* (←*kratyti kq*) sakinyje *Visi juo (jo) kratosi* (DLKŽ, p. 332), – čia semantinis nereversyvumas koreliuoja su sintaksiniu, kuris pasireiškia įnagininkiniu (kilmininkiniu) valentingumu; b) semantinį nereversyvumą, kai refleksyvas yra reversyvus visų kitų trijų požymių atžvilgiu, nepriklausantį nuo kitų nereversyvumo tipų, plg. sakinius: *X ardo Y (= namą, stogą; sijoną, siūlę)* ir *X ardosi* „labai rėkia, plėšosi“ (DLKŽ, p. 40), – čia sangražos afiksas, žymėdamas subjektinį refleksyvą, nežymi „labai rėkti, plėšytis“ reikšmės; plg. taip pat sakinį *Jis labai nešasi* (DLKŽ, p. 247), kur reikšmė „didžiutis“ nesiejama tiesiogiai nė su viena daugiareikšmio veiksmažodžio *nešti* reikšme.

Reversyvumo/nereversyvumo sąvoka parodo, kad *teirautis* tipo *reflexiva tantum* esti vienas nereversyviųjų refleksyvų tipas: juos galima pavadinti *formaliaisiais reflexiva tantum*, o visus kitus nereversyviuosius refleksyvus pagal analogiją su jais – *semantiniiais reflexiva tantum*.

Nereversyvumo tipai sudaro tam tikrą hierarchiją: a) jeigu refleksyvas yra formaliai nereversyvus, jis yra nereversyvus ir visų kitų požymių atžvilgiu; b) jeigu refleksyvas sintaksiškai arba leksiškai nereversyvus, jis būtinai yra nereversyvus ir reikšmės atžvilgiu, bet ne atvirškščiai, nes c) semantinis *reflexivum tantum* gali būti reversyvus šių dviejų požymių atžvilgiu.

Kadangi išvardyti nereversyvumo tipai gali kombinuotis tarpusavyje, ir tiksliai semantinis nereversyvumas gali pasireikšti be kitų nereversyvumo požymių, tai ši aplinkybė reikalauja klasifikuoti nagrinėjamuosius refleksyvus pagal nereversyvumo tipų kombinacijas.

4. Nereversyviųjų sangražinių veiksmažodžių klasifikacija. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne, kur užregistruota per 5680 sangražinių veiksmažodžių (tarp jų apie 3680 reversyviųjų „V + si“ darybinio modelio refleksyvų), visų tipų nereversyvūs refleksyvai sudaro 10,4% (600 vienetų)⁴. Pažymėtina, kad žodyne reversyvieji bei nereversyvieji refleksyvai yra nuosekliai skiriami, pateikiant pirmuosius viename straipsnyje su pamatiniais veiksmažodžiais, o pastaruosius – atskirais straipsniais; paklaidų pasitaikė vos viena kita. Polisemijos atvejais reversyviųjų refleksyvų pamatuojanti reikšmė visada neabejotina, o semantinių *reflexiva tantum* nesangražinis atitikmuo dažniausiai esti neaiškus.

Pagal nereversyvumo požymius visi nereversyvieji refleksyvai gali būti suskirstyti į šias klases:

1) formalieji, arba tikrieji, *reflexiva tantum* (apie 70 vienetų): *bastytis, dairytis, dingėtis, vadėtis, vaidantis, peikėtis* ir t.t. Dalis jų turi giminingus vardažodžius (plg. *bastūnas, दौरa, apdairus, vaiduoklis*), tačiau neturi su jais tiesioginio darybinio ry-

⁴ Polisemijos atvejais veiksmažodžiai skaičiuojami pagal reikšmes: jeigu žodyne nurodoma trys vieno žodžio reikšmės, vadinasi, turime tris veiksmažodžius – analizės vienetus.

šio arba jo kryptis neiški, skirtingai nuo tokių darybinių opozicijų kaip *veršis* → *veršiuotis* „vesti veršius“, *kuklus* → *kuklintis* „dėtis kukliam“ ir pan.

2) Semantiniai *reflexiva tantum*, kuriems priklauso visi kiti nereversyvieji refleksyvai, pagal nereversyvumo požymių kombinaciją toliau skirstomi į tokius pogrupius: a) vien semantiškai nereversyvūs veiksmožodžiai, kurie esti reversyvūs kitų požymių atžvilgiu, pvz.: *vilkis* menk. „pamažu eiti“: *Kur velkiesi?* (DLKŽ, p. 940). plg. *vilkiti* „sunkiai nešti ar vežti, tempti“ (DLKŽ, p. 940); b) sintaksiškai-semantiškai nereversyvūs veiksmožodžiai (plg. *taisyti*, *dėtis* ir pan., žr. §3); c) leksiškai-semantiškai nereversyvūs refleksyvai (plg. *keltis*, *susidėstyti*, žr. §3). Teoriškai galimi ir sintaksiškai-lexišškai-semantiškai nereversyvūs refleksyvai, tačiau tokių pavyzdžių neturime. Semantiškai bei leksiškai-semantiškai nereversyvūs refleksyvai sudaro beveik 87% visų *reflexiva tantum*.

Semantiniai, kaip ir formalieji, *reflexiva tantum* sudaro, rodos, refleksyvų darybos universaliją. Todėl juos įdomu panagrinėti tiek tipologijos, tiek ir žodžių derivacijos požiūriu, ypač kad jie, kiek mums žinoma, nėra tyrinėti nė vienoje kalboje: dažniausiai tokie *reflexiva tantum* nesąmoningai ignoruojami, o kartais ir sąmoningai atsisakoma juos analizuoti⁵.

Toliau bus pamėginta aptarti semantinių *reflexiva tantum* derivacijos mechanizmus bei dėsningumus⁶ ir jų derivacinių bendrumą su reversyviųjų refleksyvų daryba.

5. Semantinių *reflexiva tantum* derivacija. Nors šių refleksyvų semantiniai santykiai su atitinkamais nerefleksyvais yra individualūs, tačiau ir jie paklūsta dėsningumams. Jie yra dviejų skirtingų derivacinių procesų produktas, nes jų suformavime dalyvauja tiek daryba, tiek ir semantinė jų motyvacija⁷: a) daryba pasireiškia tuo, kad sangražos afiksas pakeičia reikšmę (bei sintaksines savybes) pagal vieną standartinių refleksyvų darybos modelių, aptartų straipsnio pradžioje, ir todėl kiekvienas semantinis *reflexivum tantum* yra iš esmės subjektinis arba objektinis tam tikros semantinės klasės refleksyvas: b) drauge su darybos motyvacija įvyksta papildomas, antrinis reikšmės pasikeitimas pagal semantinės motyvacijos dėsningumus, nebežymimas sangražos afikso.

Pavyzdžiui, nereversyviojo refleksyvo *vilkitis* „pamažu eiti“ reikšmė yra sudėtinė: pirma, jis santykiauja su formaliai atitinkamu veiksmožodžiu *vilkiti* kaip sub-

Pavyzdžiui, E. Koroliovas savo išsamiaame darbe apie rusų kalbos sangražinius veiksmožodžius juos laiko darybinėmis idiomomis ir būtent todėl atsisako nagrinėti [Королев, 1969, с. 3–4].

⁶ Derivacija suprantama kaip platesnė sąvoka įvairiems naujų žodžių atsiradimo būdams pavadinti, plg. [Мурзин, 1974, с. 44].

Plg.: „Semantinę motyvaciją turim tada, kai žodis vartojamas perkeltine reikšme. Čia, kaip ir darybos motyvacijos atveju, dalykas pavadinamas ne tiesiog, o griebiantis jau esamo žodžio, tačiau skirtumas tas, kad čia nesudaromas naujas žodis, tik atsiranda nauja (metaforinė ar metoniminė) reikšmė, kuri remiasi to paties garsų komplekso tiesiogine reikšme, yra pastarosios motyvuota“ [Urbutis, 1978, p. 59]; plg. taip pat [Ульман, 1970, с. 255].

eiktinis autokauzacinės reikšmės refleksyvas (plg. standartinę opoziciją *X apvertė Y* → *X apšivertė*) ir kaip tik šis pakitimas yra markiruotas sangražos afikso; antrą, prie autokauzacinės reikšmės prisidėjęs antrinis, nepriklausantis nuo sangražos afikso reikšmės komponentas, arba semantinis priedas „*pamažu* (eiti)“, metaforiškai motyvuotas nerefleksyvo reikšmės komponento „*sunkiai* (nešti, tempti)“.

Derivacijos eigos atžvilgiu semantiniai *reflexiva tantum* esti dviejų tipų: a) veiksmazodžiai, sudaryti iš nesangražinių abiem derivacijos procesams vykstant tuo pačiu metu: semantinė motyvacija įvyksta drauge su formaliąja derivacija, ir *reflexivum tantum* santykiauja tiesiogiai su nerefleksyvu: *nerefleksyvas* → *reflexivum tantum*, plg. *nešti* → *neštis* (1) šnek. „smarkiai bėgti, greitai eiti“, (2) „greitai augti (apie žolę)“ (DLKŽ, p. 427); *lakstyti* → *lakstytis* „vaisintis (apie gyvulius)“ (DLKŽ, p. 355); b) *reflexiva tantum*, kurių derivacija vyksta dviem etapais: pirma daryba, o vėliau – semantinė motyvacija, todėl turime virtinę iš trijų veiksmazodžių: *nerefleksyvas* → *reversyvusis refleksyvas* → *reflexivum tantum*; čia pastarasis santykiauja su nerefleksyvu netiesiogiai per reversyvųjį refleksyvą, plg. *laižyti* „liežuviu braukyti, nuolat liežti“ → *laižytis* „laižyti save arba savo kūno dalį (dalis)“ (tiesioginės reikšmės arba posesyvinis refleksyvas) → *laižytis* (1) prk. menk. „gerintis, pataikauti“: *Laižosi prie merginos, prie viršininko*; (2) prk. „šukuotis“: *Jau visa valanda, kaip tu laižaisi* (DLKŽ, p. 355).

Tarp abiejų tipų nėra aiškios ribos ir dažniausiai sunku nustatyti, ar semantinis *reflexivum tantum* santykiauja su nerefleksyvu tiesiogiai ar per reversyvųjį refleksyvą. Todėl visi semantiniai *reflexiva tantum* nagrinėtini kartu, tuo labiau kad semantinio santykio su nerefleksyvais atžvilgiu jie visiškai nesiskiria tarpusavyje, pakludami tiems patiems derivacijos dėsningumams.

Semantinių *reflexiva tantum*, kaip ir visų kalbos žodžių apskritai, antrinis reikšmės pakitimas, t.y. semantinė motyvacija, gali būti dviejų tipų⁸: a) perkeltinis reikšmės pakitimas, pagrįstas metafora (pagal asociatyvinius žodžio požymius, žr. [Ан-ресян, 1974, с. 68; Шмелев, 1969, с. 26]) arba metonimija; b) neperkeltinis reikšmės pakitimas, kai žodžio reikšmė susiaurėja arba praplatėja.

Pagal semantinės motyvacijos tipą nereversyviuosius refleksyvus galima atitin- kamai suklasifikuoti į tokias grupes:

1) metaforiniai *reflexiva tantum*, plg.: *merkti akis* → *akys merkiasi* (dekauzacinis refleksyvas) → prk. *lempa merkiasi* „gęsta“ (DLKŽ, p. 395); *rauti (linus ir kt.)* → *rautis* šnek. „peštis, muštis“: *Jie dėl niekų raunasi* (DLKŽ, p. 656); metaforinis reikšmės pakitimas dažnai siejasi su leksiniu nereversyvumu, kaip pirmame pavyzdyje;

⁸ Čia daugiausia remiamasi S. Ulmano [Ульман, 1970, с. 254–282] ir V. Gako [Гак, 1977, с. 29–34] išdėstytais principais.

2) metoniminiai *reflexiva tantum*, plg.: *glėbesčiuoti* → *glėbesčiuotis* „imti vienas kitą į glėbį“ (tarpusavio veiksmo reversyvusis refleksyvas) → *glėbesčiuotis* šnek. „imtis, ristas“ (DLKŽ, p. 177); skirtingai nuo metaforinės, metoniminė motyvacija dažnai lydima leksinio reversyvumo;

3) semantiniai *reflexiva tantum*, kurių reikšmė palyginti su nerefleksyvais susiaurėjusi, plg.: *rinkti* → (žem.) *rinktis* „imti išmaldą, elgetauti“ (DLKŽ, p. 668) vietoj standartinės absoliutinės reikšmės „rinkti ką nors, viską“; neretai šių refleksyvų leksinis junglumas taip pat susiaurėjęs arba visai pasikeitęs, plg.: *kelti* (ką nors) → *keliasi rugiai* „dygsta, auga“ (DLKŽ, p. 296) – ši reikšmė realizuojasi, veiksmazodžiui jungiantis, matyt, su augalų pavadinimais; *vokti* (apie žmogaus veiklą) → *voktis* „valytis“ (apie karvę po veršio) (DLKŽ, p. 949).

Neperkeltinis reikšmės praplatėjimas lietuvių kalbos semantiniams *reflexiva tantum*, rodos, nebūdingas.

Perkeltinis reikšmės pakitimas gali būti labai ryškus arba visai išblukęs ir priartėjęs prie neperkeltinio – todėl tarp jų nėra aiškios ribos.

Semantinis nereversyvumas gali kombinuotis su papildomais veiksmazodžio pragmatikos pakitimais: a) su stilistine diferenciacija, kai *reflexivum tantum* yra šnekamosios kalbos žodis, atitinkamam nerefleksyviui (arba reversyviui refleksyviui) esant stilistiškai neutraliam; b) su emocijne-emfatine diferenciacija, kai *reflexivum tantum* įgyja neigiamą, menkinamąjį ir pan. atspalvį.

6. Reversyviųjų refleksyvų semantinių klasių leksikalizacija. Kadangi nereversyvieji refleksyvai yra dviejų derivacinių procesų rezultatas, semantinei motyvacijai vykstant darybos (t.y. standartinės darybinės semantinės opozicijos su nerefleksyvu) pagrindu, juos galima analizuoti bei klasifikuoti ir pagal pirminę – morfologinę derivaciją, o į kiekvieną semantinę *reflexivum tantum* galima žiūrėti kaip į reversyvaus (esamo ar hipotetinio) refleksyvo leksikalizaciją. Taip taip galima kalbėti apie kiekvienos reversyviųjų refleksyvų semantinės klasės polinkį leksikalizuotis.

Semantinis nereversyvumas daugiausia formuojasi subjektinių ir objektinių reversyviųjų refleksyvų pagrindu. Paminėtina, kad reversyviųjų subjektinių refleksyvų Dabartinės lietuvių kalbos žodyne užregistruota per 850 vienetų ir nereversyviųjų subjektinių – beveik 300 vienetų, objektinių reversyviųjų refleksyvų – apie 1030, o nereversyviųjų – per 150 vienetų.

Semantinis nereversyvumas, arba leksikalizacija, gali formuotis visų semantinių subjektinių refleksyvų klasių pagrindu, pvz.: a) tiesioginės sangražinės reikšmės pagrindu, plg.: *darkyti* „bjaurėti“ → *darkytis* „negražiai rengtis“ (DLKŽ, p. 107), plg. „darkyti save“; b) posesyvinės sangražinės reikšmės pagrindu, plg.: *raukyti kaktą* [→*raukytis* „raukyti kaktą“] → *raukytis* „pykti, būti nepatenkintam“ (DLKŽ, p. 655); c) tarpusavio veiksmo reikšmės pagrindu, plg.: *pešti* „rauti, traukti (plaukus ir kt.)“ → *peštis* „muštis“ (DLKŽ, p. 558); d) absoliutinės reikšmės pagrindu, plg.:

spardyti [→ *spardyti*: *Tas arklys spardosi*] → *spardyti* (1) prk. šnek. „nesutikti“: *Pradžioje spardėsi, paskui nusileido*; (2) prk. šnek. „dvėsti“: *Žąsiukas jau spardosi* (DLKŽ, p. 728); e) autokauzacinės reikšmės pagrindu, plg.: *atplėšti* „plėšiant atskirti“ (DLKŽ, p. 53) → *atsiplėšti* prk. „atitrūkti, atsiskirti“: *Bėgdamas jis toli atsiplėšė nuo kitų* (DLKŽ, p. 56), *stumti* „naudoti jėgą, stengiantis pajudinti, pavaryti“ [→ *stumtis* „sunkiai judėti į priekį“: *Vos stūmėsi per minią*] → *stumtis* prk. „šiaip taip gyventi, verstis“: *Stumiuosi po truputį* (DLKŽ, p. 747).

Dažniausiai leksikalizuojasi autokauzatyvai (sąrašė turime beveik 200 nereversyviųjų autokauzatyvų); visų kitų subjektinių klasių refleksyvai būna nereversyvūs kur kas rečiau (vos po keliolika veiksmažodžių). Autokauzatyvai leksikalizuojasi tiek perkeltinės (dažniau metoniminės), tiek neperkeltinės vartosenos būdu.

Kaip minėta, iš objektinių refleksyvų leksikalizacija būdinga vien dekauzaciniam refleksyvams – dažniausiai per tarpinį reversyvių dekauzatyvą ir kartu su leksiniu nereversyvumu; pavyzdžiai: *dėti* „guldyti, statyti“ → *dėtis* „trauktis, dengtis paviršiumi“: *Jau dedasi rasa* (DLKŽ, p. 116), plg. **X deda rasą; imti* → *imtis* „įsigauti“: *Liepsna pradėjo imtis* (DLKŽ, p. 210), plg. **X pradėjo imti liepsną; pjauti* „atskirti dalį, režiant aštriu daiktu“ → *pjautis* „nesiderinti (apie spalvas, balsus)“: *Blogai parinktos spalvos pjaunasi* (DLKŽ, p. 559), plg. **X pjauna spalvas*. Jeigu šalia nereversyvaus dekauzatyvo yra ir reversyvus, leksinės jų reikšmės kartais gali menkai skirtis, bet tas skirtumas paprastai pasireiškia per skirtingą leksinį junglumą, plg.: *drumsti* „maišyti skystį su nuosėdomis, miešti“ → (reversyvusis dekauzatyvas) *drumstis*: *Vanduo drumsčiasi* (plg. su pamatine konstrukcija *X drumsčia vandenį*) ≠ (nereversyvusis dekauzatyvas) *drumstis* „blaustis, niauktis“: *Danguis drumsčiasi* (DLKŽ, p. 132), plg. **X drumsčia dangų*.

7. Refleksyvų nereversyvumas ir jo tipai būdingi ne vien lietuvių kalbai, – tie patys reiškiniai randami, pvz., anglų ir kitose kalbose [žr. Генюшене, 1975, c. 121 – 126]. Todėl yra pagrindo manyti, kad semantinių *reflexiva tantum* derivacijos mechanizmai taip pat gali būti tipologiškai universalūs, tačiau šis klausimas reikalauja specialią tyrinėjimų.

НЕОБРАТИМЫЕ РЕФЛЕКСИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Большинство рефлексивов являются обратимыми, т.е. имеют соотносимые по форме и значению исходные глаголы. Необратимыми являются *reflexiva tantum* и словообразовательные идиомы типа *leštis* 'нести (быстро бежать)', 'быстро расти' (ср. *nešti* 'нести'). Выделяются четыре типа обратимости/необратимости рефлексивов: формальная (наличие/отсутствие соотносительного нерефлексива), синтаксическая (стандартное или индивидуальное изменение модели управления при рефлексивной деривации), лексическая (сохранение или изменение лексической или семантической сочетаемости) и семантическая (стандартное или индивидуальное изменение значения). Необратимые рефлексивы могут быть необрати-

мы по одному или более признаков: лексическая и синтаксическая необратимость всегда сопровождается семантической, но не наоборот. По сочетанию признаков необратимости рефлексивы разбиваются на ряд классов. Семантически необратимые рефлексивы являются результатом взаимодействия двух деривационных процессов — морфологической мотивации, маркируемой рефлексивным аффиксом, и одновременной семантической мотивации на основе образного или необразного развития значения. На основании этого необратимые рефлексивы подвергаются дальнейшей классификации и анализу.

LITERATŪRA

- Akademinė gramatika, 1971 — Lietuvių kalbos gramatika. Morfologija / Vyr. red. K. Ulvydas. — V., 1971, t. 2.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 1972 — Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Ats. red. J. Kruopas. — V., 1972.
- Geniušienė, 1977 b. — Geniušienė E. Dabartinės lietuvių kalbos' konversiniai sangražiniai veiksmazodžiai. — Baltistica. II priedas, 1977, p. 63–69.
- Urbutis, 1978 — Urbutis V. Žodžių darybos teorija. — V., 1978.
- Апресян, 1974 — Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М., 1974.
- Гак, 1977 — Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. — М., 1977.
- Генюшене, 1975 — Генюшене Э. Ш. О необратимости некоторых групп английских рефлексивов. — В кн.: Материалы семинара по теоретическим проблемам синтаксиса. Пермь, 1975, ч. 2, с. 121–126.
- Генюшене, 1976 — Генюшене Э. Ш. Литовские субъектные возвратные глаголы в сопоставлении с русскими. — Acta Baltico-Slavica, 1976, 10, с. 219–234.
- Генюшене, 1977 а — Генюшене Э. Ш. О синтаксисе и семантике латовских рефлексивных глаголов. — В кн.: Проблемы лингвистической типологии и структуры языка / Отв. ред. В. С. Храковский. Л., 1977, с. 164–171.
- Королев, 1969 — Королев Э. И. Исследование семантики русских возвратных глаголов и обработка некоторых субъектно-объектных конструкций при автоматическом переводе: Автореф. канд. дис. — М., 1969.
- Мурзин, 1974 — Мурзин Л. Н. Синтаксическая деривация. — Пермь, 1974.
- Недялков, 1971 — Недялков В. П. Каузативные конструкции в немецком языке. Аналитический каузатив. — Л., 1971.
- Ульман, 1970 — Ульман С. Семантические универсалии. — В кн.: Новое в лингвистике / Отв. ред. Б. А. Успенский. М., 1970, вып. 5, с. 250–299.
- Шмелев, 1969 — Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики: Автореф. докт. дис. — М., 1969.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Anglų filologijos katedra

Iteikta
1980 m. gruodžio 15 d.